

Globale kriser krever ny handelspolitikk

Handel som middel for utvikling, miljø og samfunn.

HANDELSKAMPANJEN

Utgitt av Handelskampanjen 2023

www.handelskampanjen.no

Forfattere:

Anniken Elise Storbakk og Annika Sander Welstad (Handelskampanjen)

Helene Bank (For velferdsstaten)

Hans Kristian Stenestø (Fagforbundet)

Diego Marin Rios (Attac Norge)

Camilla Hansen (Attac Norge)

Hildegunn Gjengedal (Norges Bondelag)

Caroline Herlofson (Spire)

Layout og illustrasjoner: Clara Doupovec

ISBN 978-82-998662-4-8

Handelspolitikk handler om mer enn kun handel med varer. Den påvirker alt fra menneskers liv, arbeid og helse til miljø, klima og maten vi spiser. I møte med verdens kriser må globale handelsavtaler utarbeides på nytt, åpent og demokratisk. Handelen må brukes som et redskap for å gjøre menneskers liv og livsbetingelser bedre. Ikke for å ivareta næringslivets interesser og gjøre allerede rike og mektige storselskap enda rikere og mektigere.

Handelskampanjen arbeider for en verden der hensynet til mennesker, miljø og samfunn går foran snevre økonomiske interesser. I disse tekstene forklarer vi noen av problemene med dagens handelspolitikk – og hvordan den kan endres for å gjøre verden bedre.

Hemmelige forhandlinger og bindende avtaler

Dagens handelsavtaler er svært inngripende på norsk innenrikspolitikk, både direkte og indirekte. De påvirker alt fra miljø- og jordbrukspolitik til arbeidsrett og velferd. Samtidig flyttes suverenitet vekk fra folkevalgte og nasjonale domstoler. Likevel blir disse avtalene vanligvis kun lagt fram til godkjenning i Stortinget, uten å ha vært gjenstand for åpne diskusjoner om formål, grundige konsekvensanalyser og åpne høringsprosesser. I tillegg inneholder flere nye frihandelsavtaler en rekke mekanismer som innskrenker politisk handlingsrom og som låser fast deregulering, privatisering og markedsretting.

Fastlåst liberalisering

Handelsavtalen mellom Storbritannia og Norge, Island og Liechtenstein ble stemt gjennom i Stortinget sommeren 2021, etter at stortingspolitikerne kun hadde fått to uker på seg for å lese, analysere og behandle avtalen. De hadde ikke fått mulighet å påvirke mandatet eller fått innsyn i forhandlingsdokumentene. Det ble ikke gjort noen konsekvensutredning i forkant og det ble ikke holdt en eneste åpen høring for offentligheten. To av de mest kontroversielle

mekanismene i denne avtalen – og i andre frihandelsavtaler – er de såkalte frys- og skralleklausulene. Frysklausulen låser fast dagens markedsretting av tjenester på det tidspunktet avtalen inngås, slik at den ikke kan gjøres om senere. Mens skralleklausulen fastlåser også framtidig markedsliberal politikk på tjenestområdet, slik at man bare kan endre politikk i retning av mer liberalisering og mer markedsretting av tjenester, ikke mindre. Disse klausulene er i sin natur udemokratiske fordi de fratar framtidige folk og folkevalgte muligheten til å endre forgjengernes markedsliberale politikk.

Handelskampanjen mener at vi trenger mer åpenhet om norske posisjoner, formål med avtaler og offentliggjøring av forhandlingsmandater. En årlig handelspolitisk redegjørelse i Stortinget, i forbindelse med utenrikspolitisk redegjørelse, vil kunne føre til en langt mer åpen debatt og transparens om handelspolitikken. Stortinget må også involveres før frihandelsavtalene signeres. Det må gjøres konsekvensanalyser av sosiale, miljømessige og økonomiske effekter. Mekanismer som hindrer den demokratiske prosessen i Norge, sånn som frys- og skralleklausulene, må fjernes fra eksisterende frihandelsavtaler og avtaler som inneholder lignende klausuler må ikke signeres i framtida.

Verdens land hindres fra å sikre mat til egen befolkning

Kampen om mat, jordbruk og beredskap spisser seg til i møte med verdens mange kriser. Globale pandemier, krig og klimaendringer kan føre til at produksjonen minsker og at kostnader for landbruket – og matprisene – når nye høyder. Verdens land må kunne møte disse krisene med mulighet for å produsere mat til egen befolkning, holde jord i hevd og – om ønskelig – bygge opp solide offentlige matlagre. En forutsetning for å klare dette er at alle land kan subsidiere lokale bønder, innføre eksportrestriksjoner av matvarer og bruke tollvern for å støtte og beskytte lokalt jordbruk. Avtalene i Verdens handelsorganisasjon (WTO) begrenser dette handlingsrommet fordi slike tiltak anses å forstyrre det globale matvaremarkedet.

Straffes for livsviktige subsidier

I India tilbyr myndighetene fattige småbønder en fast pris for å kjøpe mat til matlagre som kan brukes til å gi eller selge mat billig til fattige. Programmet bidrar både til å bedre bøndenes kår og til å redusere sult. Maten til lagrene blir kjøpt inn til faste priser og regnes derfor som en subsidie i WTO. Subsidien regnes ut fra forskjellen mellom det som var markedsprisen i 1986–88 og prisen som regjeringen betaler bøndene i dag. Siden prisene har steget mye siden den gang bryter Indias matberedskapsprogram grensen for hva som er tillatt.¹ I likhet med India, reduserer regelverket i WTO også Norges muligheter til å beskytte og støtte produksjon til egen befolkning. Avtalen har ført til at flere produkter må tas ut av systemet for regulerte priser, tollene må reduseres og kvoter opprettes, noe som gir mer import og som gjør det vanskeligere å konkurrere mot importerte produkter. Konsekvensen av dette er at matjord i stedet kan bli liggende brakk eller bygges ned.

Handelskampanjen mener at alle land har rett og plikt å produsere mat til egen befolkning for å øke beredskapen globalt. Land i både nord og sør må få lov å støtte og beskytte matproduksjon til eget forbruk og matvarelager, både gjennom direkte subsidier til bøndene og gjennom bruk av tollvern. Subsidier av produkter som eksporteres må reguleres, slik at de ikke ødelegger for bønder i det globale sør. Handelsreglene må endres for å få til en skikkelig regulering av den globale handelen med mat og hindre spekulasjon og volatilitet i de globale markedene. At verdens land har mulighet å verne om lokalt landbruk er viktig for å sikre klimatilpasning, og en forutsetning for at Norge – og verden – skal klare å nå de globale bærekraftsmålene.

1: Nærstad, Aksel. (2016). Internasjonal handel med mat og andre landbruksprodukter; Behov for ny politikk og store endringer i handelsavtaler POLICY-NOTAT 3/2016. Oslo: Handelskampanjen. Hentet fra: https://www.handelskampanjen.no/assets/images/mat_handel_web.pdf

Stater blir saksøkt i private domstoler

Flere av Norges handels- og investeringsavtaler med andre land inneholder et system som kalles investor-stat-tvisteløsning (ISDS). Denne mekanismen gjør det mulig for et utenlandsk selskap å saksøke den norske staten for reguleringer eller politikk som selskapet mener skader deres investeringer. Sakene føres utenfor Norges rettssystem i private såkalte voldgiftsdomstoler. Dermed trenger ikke dommen som kommer fra tribunalene å ta hensyn til statens vedtatte miljøreguleringer, grunnlov eller demokratisk forarbeid. ISDS kritiseres blant annet for å føre til store kostnader for stater, langvarige saker, mangel på konsistens og sammenheng i tolkningen, feil i avgjørelser, og at det er kun selskapet som kan saksøke, ikke staten. Hva som er enda alvorligere er at voldgiftsdommerne blir kritisert for mangel på uavhengighet, upartiskhet og nøytralitet.

Saksøkt for miljøtiltak

I 2017 saksøkte det britiske oljeselskapet Rockhopper den italienske staten som følge av at Italia ikke ga selskapet lisens til å utvinne olje i Adriaterhavet. Etter store protester vedtok det italienske parlamentet et forbud mot ny olje- og gassutvinning nær kysten for å verne om miljø, fiske, og turisme. Til tross for at Rockhopper kun hadde fått lisens for å undersøke mulighetene for oljeutvinning, mente selskapet at de ble urettmessig behandlet. Rockhopper vant saken høsten 2022 og Italia ble pålagt å utbetale € 190 millioner, inkludert renter, for miljøtiltaket i Adriaterhavet.² Hvis vi skal klare å nå de globale bærekraftsmålene mener klimaforskere at utvinningen av fossil energi må reduseres. Men når stater som stopper produksjon av olje og gass risikerer å måtte betale millioner – til og med milliarder – i erstatning kan det forsinke eller stoppe klimatiltak, og i verste fall virke avskrekkende for andre land å gjøre det samme.

Handelskampanjen mener at ISDS må fjernes fra alle handels- og investeringsavtaler.³ Utenlandske investorer må bruke nasjonale domstoler, akkurat som nasjonale investorer og andre aktører i samfunnet. En eventuell investeringslov, eller nye avtaler, må ikke inneholde vage begreper som «rettferdig og rettmessig behandling». For investeringer gjort i stater med usikre rettssystemer, kan forsikringsordninger brukes, eksempelvis Verdensbankens finansinstitusjon MIGA, som tilbyr politisk risikoforsikring ved investeringer.

2: Herlofson, Caroline. (9. nov. 2022). Grønn motvind for omstridt energiaftale. Transit Magasin. Hentet fra: <https://www.transitmag.no/2022/11/09/gronn-motvind-for-omstridt-energiavtale/>

3: Storbakk, Anniken Elise. (2016). Alternativer til investor-stat tvisteløsning (ISDS). Oslo: Handelskampanjen. Hentet fra: <https://www.handelskampanjen.no/assets/documents/ISDS-notat.pdf>

Når arbeid blir en vare og ikke en rettighet

Menneskers rett å søke arbeid der de ønsker er viktig, men i dagens markedsliberale handelspolitiske system risikerer arbeidere å bli redusert til «varer» som kan flyttes rundt på og utnyttes til lavest mulig pris. Kombinert med en stadig mer intens global konkurranse og fragmentering av arbeidslivet, får vi det som ofte kalles et kappløp mot bunnen. En rekke frihandelsavtaler fremmer fri etablering for selskaper, uten noen krav om lokal tilstedeværelse. Det har ført til at noen selskaper utnytter retten til å yte tjenester over landegrensene gjennom å etablere postbokselskaper i andre land enn der hvor de faktisk utfører sin kommersielle virksomhet.⁴ På denne måten kan de omgå lokale lønnskrav og tariffavtaler, arbeidsmiljølov og skatt. At utenlandske arbeidere utnyttes på denne måten, og får vesentlig dårligere lønns- og arbeidsvilkår enn det de har krav på i det landet de faktisk arbeider, kalles for sosial dumping.

Arbeid til lavest pris

I den såkalte «Laval-saken» brukte et latvisk selskap latviske bygningsarbeidere for å bygge en ny skole i Sverige. Selskapet betalte arbeiderne latviske lønnssetser, som var lavere enn de svenske. Den svenske fagforeningen krevde at Laval signerte den kollektive avtalen for bygningsarbeidere, men selskapet nektet. Da fagforeningen organiserte en streik som blokkerte Laval sine anleggsområder, saksøkte selskapet fagforeningen for brudd mot fri flyt av tjenester. EU-domstolen fastslo at retten til å streike for å beskytte arbeidere kan være en grunn til å sette til side retten til fri flyt av tjenester, men at det i denne saken ikke var rettferdiggjort.⁵ Avgjørelsen indikerer at fri flyt av tjenester settes over arbeidstakeres sosiale rettigheter. Det er problematisk fordi det begrenser fagforeningenes handlingsrom for å beskytte arbeidere som risikerer å bli utnyttet i vertslandet.

Handelskampanjen mener at vi trenger et anstendig, rettferdig og trygt arbeidsliv, hvor sosiale rettigheter står over økonomiske rettigheter. Arbeidere skal sikres lønns- og arbeidsbetingelser – og organisasjonsrett – i det vertslandet de jobber i. Internasjonale arbeidsrettigheter, norske tariffavtaler og norsk arbeidslivsgivning må gis forrang framfor hensyn til handel og selskapers økonomiske interesser. Utenlandske selskaper må ha lokal fysisk tilstedeværelse ved etablering for å hindre bruk av postbokselskaper. Offentlige tjenester skal holdes utenfor handelsavtalene.

4: Cremers, Jan. (2014). ETUI Policy Brief: European Economic, Employment and Social Policy. Brussel: ETUI. Hentet fra: <https://www.etui.org/sites/default/files/Policy%20Brief%202014-05.pdf>

5: European Trade Union Confederation. (2010). Trade unions and free movement of workers in the European Union. Brussel: ETUC. Hentet fra: https://www.etuc.org/sites/default/files/TURKISH_8_1.pdf

Privatisering av felles kunnskap og livsviktige produkter

Patent er en rettighet som kan gis til den som kommer på en ny oppfinnelse. Systemet ble opprettet som et monopol for å beskytte nye idéer og sikre inntjening på investeringer knyttet til oppfinnelsen. Det skulle fungere som en samfunnskontrakt mot at idéen og nødvendig informasjon ble delt med det offentlige. Men patentrettigheter og immaterielle rettigheter kan også føre til markedskonsentrasjon og stadig nye monopoler på livsviktige produkter som legemidler og vaksiner. At det også har blitt mulig å patentere gener, DNA, planter og dyr er kontroversielt og etisk problematisk. Hvis for eksempel en plante er patentbeskyttet kan ikke bonden lenger lagre frø fra avlinga og bruke de neste sesong, slik bønder har gjort i alle tider. En rett som også er beskyttet av FNs internasjonale traktat om plantegenetiske ressurser for mat og landbruk.

Urettferdig fordeling av vaksiner

I begynnelsen av 2022, to år inn i COVID-19-pandemien – når vaksinasjonen i de rike landene i verden allerede var inne på en tredje dose – manglet 85 prosent av befolkningen i de afrikanske landene fortsatt en første dose.⁶ Den raske utviklinga av vaksinen var et direkte resultat av flere år med offentlig finansierte innovasjoner innen grunnleggende forskning og bioteknologi.⁷ Til tross for at pandemien ble global og at hele verden trengte tilgang på vaksinen samtidig, ble det ikke stilt noen krav til legemiddelselskapene om å overføre teknologi og kunnskap til produsenter som kunne sikre produksjon til lav- og mellominntektsland. Det ble tidlig fremmet et forslag i WTO om å gjøre et unntak fra immaterielle rettigheter på vaksiner, medisinsk utstyr, teknikk og kunnskap for å styrke den globale kampen mot COVID-19. Forslaget ble fremmet slik at også landene i det globale sør kunne produsere billige kopivaksiner, tester og medisinsk utstyr for distribusjon i egen befolkning. Fortsatt blokkeres forslaget av de rike landene i verden, hvor vaksinasjonen for lengst er under kontroll, og hvor selskapene som eier rettighetene til helseproduktene har sin base.

Handelskampanjen mener at forskning på helseprodukter må regnes som globale fellesgoder. Vi trenger et alternativ til dagens kommersielle legemiddelproduksjon, hvor universiteter kan samarbeide og utveksle teknologi og kunnskap for å sikre utvikling og produksjon av legemidler. Det må også bli enklere å bruke tvangslisenser, slik at kopiprodusenter kan produsere livsviktige produkter til en lavere pris. I tillegg må Norge fjerne krav om tilslutning til den internasjonale konvensjonen om vern av nye plantesorter (UPOV) som hindrer bønder fra å lagre og bruke egne frø.

6: NTB (18. jan. 2022). Afrika: 85 prosent er fortsatt uvaksinerte. Får millioner av doser fra Vesten med for kort holdbarhet. Bistandsaktuelt. Hentet fra: <https://www.bistandsaktuelt.no/helse-historie-stafetten/afrika-85-prosent-er-fortsatt-uvaksinerte-far-millioner-av-doser-fra-vesten-med-for-kort-holdbarhet/283434>

7: Avorn, J., Lalani, H. S., Kesselheim, A. S. (2021). US Taxpayers Heavily Funded the Discovery of COVID-19 Vaccines. Clin Pharmacol Ther. 2022 Mar; 111(3): 542-544. Hentet fra: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8426978/>

Teknologigigantene monopoliserer framtidens viktigste ressurs

Dagens digitale økonomi er basert på private monopol og kommersiell overvåking. Samtidig er sektoren den største, men også den minst regulerte, sektoren i verdenshistorien. Utviklinga av det som kalles kunstig intelligens – ulike former for maskinlæring bygd på avanserte algoritmer og store mengder data – gjør de digitale sporene vi etterlater oss til en ekstremt verdifull ressurs. Spørsmålet om hvem som får tilgang til denne ressursen, og hvordan den forvaltes, er derfor viktig. I dag kontrolleres det digitale markedet av kun noen få teknologigiganter som opererer utenfor et vanlig regelverk som resten av næringslivet er forpliktet til. I tillegg ønsker disse aktørene, gjennom WTO, å hindre statlig regulering av sektoren. Økt liberalisering, fri flyt av data og sterke begrensninger i myndigheters mulighet til å stille krav om lokal lagring, teknologioverføring og innsyn i kildekoder og algoritmer står på dagsorden. Demokratisk kontroll over data og digital infrastruktur for å beskytte befolkningens rettigheter, og sikre at dataenes verdiskapning kommer hele samfunnet til gode, kan dermed hindres av handelsavtaler i WTO, før vi engang har begynt innføringen av nødvendig regulering.

Privatisering av forsvarets data

I 2019 vant Microsoft anbudet om å utvikle en tjeneste for å lagre data for det norske forsvaret, etter en monopollignende anbudskonkurranse hvor teknologigigantens forslag til løsninger inngikk i alle tilbudene.⁸ Skytjenesten, som i 2023 fortsatt var under utvikling, skal brukes som en plattform for alt forsvaret gjør: Alt fra lønns- og administrasjonsdata, e-post og kalender-tjenester, til systemer for jagerfly og fregatter.⁹ At en teknologigigant som Microsoft brukes i forsvaret, og at sensitiv nasjonal data på denne måten blir privatisert, er bekymringsverdig med tanke på blant annet datasikkerhet, fysisk sikring av serverhaller og folkerettslige implikasjoner.

Handelskampanjen mener at det kreves et solid regelverk for regulering av denne sterkt fremvoksende sektoren, som må utarbeides gjennom bred dialog med sivilsamfunn, næringsliv og offentlig sektor. Norge trenger en helhetlig digitaliseringspolitikk som fremmer digital suverenitet og demokratisk kontroll over digitaliseringen. Data må behandles som en felles ressurs, akkurat som vannkraft, olje eller fisk. Vi må derfor si nei til fri flyt av data. Forvaltning og sikker lagring av data bør være en statlig kjerneoppgave, med en sterk offentlig digital infrastruktur og en stats-sky for lagring av offentlig data.

8: Dalen, E., Skarrud, H., Finstad, T. (25. nov. 2020). Å si nei til e-handelsavtaler er å si ja til demokratisk kontroll over samfunnskritisk infrastruktur. Transit Magasin. Hentet fra: <https://www.transitmag.no/2020/11/25/a-si-nei-til-e-handelsavtaler-er-a-si-ja-til-demokratisk-kontroll-over-samfunnskritisk-infrastruktur/>

9: For velferdsstaten. (11. feb. 2020). Debattmøte: Dine, mine og våre data. [Opptak: Hassel, Stina. Fra 47:00]. Hentet fra: <https://www.handelskampanjen.no/nyhet/dine-mine-og-vare-data>

Handelskampanjen er en allianse av ulike organisasjoner
fra bonde-, fag-, miljø- og solidaritetsbevegelsen.

HANDELSKAMPANJEN

Medlemmer per januar 2023 er:

Attac Norge

Fagforbundet

For Velferdsstaten

Handel og Kontor

Latin Amerikagruppene i Norge

Natur og Ungdom

Nei til EU

Norges Bondelag

Norges Bygdekvinnelag

Norges Bygdeungdomslag

Norsk Bonde- og Småbrukarlag

Økologisk Norge

PRESS

Spire

Ungdom mot EU

Utviklingsfondet